

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-2-44>**Оксана ШЕЛЕВЕР,***orcid.org/0000-0003-2200-5382*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

*Державного вищого навчального закладу «Ужгородського національного університету»**(Ужгород, Україна) oksana.shelever@uzhnu.edu.ua***Лариса КАПІТАН,***orcid.org/0000-0001-5035-8164*

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби

*Державного вищого навчального закладу «Ужгородського національного університету»**(Ужгород, Україна) larisa.kapitan@uzhnu.edu.ua***Яна ТОВТИН,***orcid.org/0000-0003-2687-7380*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби

*Державного вищого навчального закладу «Ужгородського національного університету»**(Ужгород, Україна) yana.tovtyn@uzhnu.edu.ua*

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена аналізу ключових напрямів трансформації системи вищої освіти в умовах війни в Україні. Розглядаються виклики, що постають перед закладами вищої освіти, викладачами та здобувачами, а також заходи, які вживаються для збереження і розвитку освітнього процесу. Зазначено, що згідно зі Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, основні зусилля, цілі та завдання мають бути спрямовані на модернізацію системи управління закладами вищої освіти; забезпечення їхньої автономії; забезпечення якості і доступності вищої освіти; інтеграцію науки, освіти і бізнесу для забезпечення економічного зростання країни; інтеграцію у європейський і світовий простір з урахуванням національних інтересів.

У результаті дослідження встановлено, що одним із важливих векторів розвитку вищої освіти у післявоєнний період є цифровізація освіти, що дозволяє забезпечити безперервність навчання навіть у важких умовах сьогодення. Використання дистанційних технологій, онлайн-платформ, хмарних сервісів, інтерактивних технологій дозволяє майбутнім фахівцям продовжувати навчання, незважаючи на фізичну неможливість відвідувати заклади освіти через певні загрози. Водночас, зазначається, що виникають виклики, пов'язані з доступом до інтернету, технічним забезпеченням та підготовкою викладачів до роботи в нових умовах. Особливу увагу приділено питанню безпеки освітнього процесу, адже ЗВО змушені створювати умови для захисту своїх здобувачів, викладачів, адміністрації, включаючи евакуацію, організацію безпечних приміщень та забезпечення психологічної підтримки. Не менш важливим аспектом зазначається і адаптація навчальних програм до сучасних реалій. Це стосується як модифікації існуючих курсів, так і створення нових спеціальностей, проведення конференцій, семінарів, лекцій на теми медичної допомоги, кризового менеджменту, психології травм та інше. Ці зміни мають на меті підготовку фахівців, які допоможуть у відновленні країни та суспільства після війни.

Ключові слова: вища освіта, виклики, воєнний період, освітній процес, якість освіти.

Oksana SHELEVER,

orcid.org/0000-0003-2200-5382

*Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oksana.shelever@uzhnu.edu.ua*

Larysa KAPITAN,

orcid.org/0000-0001-5035-8164

*Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of Ancient,
Middle Ages and Premodern History of Ukraine
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) larisa.kapitan@uzhnu.edu.ua*

Yana TOVTYN,

orcid.org/0000-0003-2687-7380

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ancient,
Middle Ages and Premodern History of Ukraine
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) yana.tovtyn@uzhnu.edu.ua*

MAIN VECTORS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN THE WARTIME PERIOD

The article is devoted to the analysis of key areas of transformation of the higher education system in the context of war in Ukraine. The author examines the challenges faced by higher education institutions, teachers and students, as well as the measures taken to preserve and develop the educational process. It is noted that, according to the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031, the main efforts, goals and objectives should be aimed at modernising the management system of higher education institutions; ensuring their autonomy; ensuring the quality and accessibility of higher education; integrating science, education and business to ensure the country's economic growth; and integrating into the European and global space, taking into account national interests.

The study found that one of the important vectors of higher education development in the post-war period is the digitalisation of education, which allows for continuity of education even in difficult conditions. The use of distance technologies, online platforms, cloud services, and interactive technologies allows future professionals to continue their studies despite the physical inability to attend educational institutions due to certain threats. At the same time, it is noted that there are challenges related to access to the Internet, technical support, and training of teachers to work in the new environment. Particular attention is paid to the security of the educational process, as higher education institutions are forced to create conditions to protect their students, teachers, and administration, including evacuation, safe rooms, and psychological support. Another important aspect is the adaptation of curricula to modern realities. This includes both modifying existing courses and creating new specialities, holding conferences, seminars, lectures on medical care, crisis management, trauma psychology, etc. These changes are aimed at training specialists who will help rebuild the country and society after the war.

Key words: *higher education, challenges, wartime, educational process, quality of education.*

Постановка питання в загальному вигляді.

Воєнний стан вносить суттєві корективи у всі сфери життя, зокрема, у систему вищої освіти. В умовах війни заклади вищої освіти України стикаються з безпрецедентними викликами, які потребують нестандартних рішень та адаптації до нових реалій. Варто відзначити, що вища освіта в Україні визнана пріоритетною сферою, оскільки вона є не лише індикатором індивідуальної свободи та самореалізації, а й потужним інструментом розвитку суспільства в цілому. Вона сприяє формуванню креативного мислення, інноваційних

підходів та лідерських якостей, необхідних для вирішення складних громадських проблем. Інвестиції в освіту є інвестиціями в майбутнє, оскільки вища освіта відкриває перед молодими людьми перспективи кар'єрного зростання та самореалізації, дозволяючи їм досягти своїх цілей та реалізувати свій потенціал. Вища освіта є також фундаментом демократії, формуючи критично мислячих громадян, здатних приймати обґрунтовані рішення та відстоювати свої права та свободи. Зважаючи на вищезазначене, актуальність питання відбудови вищої освіти в Україні після війни є невід'ємною

частиною процесу відродження країни та її інтеграції до європейського освітнього простору. Це стратегічне завдання, яке визначить майбутнє нашої держави.

Мета статті: проаналізувати стан сучасної вищої освіти в Україні, визначити вектори розвитку освіти у післявоєнний період.

Аналіз наукових досліджень. Роботи таких видатних українських науковців, як О. Власюка, М. Кириченка, І. Гнібіденка, О. Грішної, О. Спіріна, Л. Карташової та інших, мали значний внесок у дослідження розвитку освіти в Україні. Упродовж 2022–2024 років до проблеми функціонування національної системи вищої освіти в Україні в умовах воєнного часу зверталися науковці Л. Карташова, Т. Сорочан, А. Вітренко, О. Спірін, А. Квятковська, О. Добрянська, О. Тарасенко, І. Шевчук, А. Шевчук та ін. Сучасні реалії, зокрема, повномасштабна війна, розпочата російською федерацією, поставили перед системою вищої освіти нові виклики, які потребують глибокого аналізу та пошуку ефективних рішень. Тому необхідно провести комплексне дослідження сучасного стану вищої освіти в Україні, визначити її сильні сторони та проблеми, розробити стратегію розвитку на післявоєнне майбутнє.

Основна частина дослідження. Повномасштабна війна в Україні призвела до значних змін у системі вищої освіти. Більшість закладів вищої освіти (далі – ЗВО) зіштовхнулася з безпрецедентним викликом – територіальною роз'єднаністю здобувачів та викладачів, що стало наслідком масової евакуації із зон активних бойових дій. Значну частину освітнього процесу було перенесено до онлайн-формату, що вимагало швидкої адаптації як від адміністрації ЗВО, викладачів, так і від здобувачів. Разом з цим, багато закладів вищої освіти зазнали значних руйнувань внаслідок обстрілів та бомбардувань, що додатково ускладнило освітній процес. Незважаючи на всі труднощі, українські заклади освіти всіх рівнів продовжують працювати, демонструючи неймовірну стійкість та адаптивність. Станом на 02 червня 2024 року 3428 закладів освіти пошкоджено та 365 зруйновано повністю – про це повідомляють на ресурсі Міністерства освіти і науки України.

Варто зазначити, що досвід навчання під час пандемії COVID-19 дозволив ЗВО швидше адаптуватися до дистанційного навчання під час воєнного стану. Проте, як свідчать дослідження, дистанційне навчання все ще несе в собі ризики погіршення якості освіти та прогресу здобувачів, а також поглиблення існуючої освітньої нерівності. Крім того, дистанційне навчання збільшує наван-

таження на здобувачів і викладачів та негативно впливає на психічний та емоційний стан учасників освітнього процесу (Шелевер, 2023).

Актуальною зазначається і проблема, що до початку повномасштабної війни в Україні були значні недоліки в системі гарантування якості вищої освіти. Ці проблеми гальмували її розвиток та не дозволяли повною мірою відповідати сучасним викликам. Проаналізуємо ці виклики:

- Відсутність уніфікованого підходу до безперервної освіти. Різні рівні освіти (формальна, неформальна, інформальна) не були достатньо інтегровані в освітній процес. Це ускладнювало визначення шляхів професійного зростання та переходу з одного рівня освіти на інший для здобувачів.

- Неузгодженість переліку галузей, спеціальностей та напрямів. Відсутність єдиного стандарту ускладнювала мобільність здобувачів освіти та викладачів, а також унеможлиблювала створення чіткої системи визнання кваліфікацій.

- Недостатня реалізація компетентнісного та кредитного підходів. Ці підходи мали стати основою для оновлення освітніх програм та підвищення якості навчання. Однак, на практиці вони не були повною мірою впроваджені.

- Незбалансованість між кількісними та якісними показниками. Перевага надавалася кількісним показникам (кількість випускників, наукових публікацій, статей тощо), що призводило до знецінення якості освіти.

Варто зазначити, що вищезгадані проблеми мали значні негативні наслідки:

- Низька конкурентоспроможність випускників на світовому ринку праці.

- Недостатня інтеграція української вищої освіти до європейського освітнього простору.

- Недостатня відповідність освітніх програм для потреб ринку праці.

- Недостатня увага до розвитку наукових досліджень.

Відповідно, війна, розпочата російською федерацією, ще більше посилила ці проблеми та поставила нові виклики перед закладами освіти України: масова евакуація (багато закладів вищої освіти були змушені переїхати або тимчасово припинити свою діяльність); перехід на дистанційне та змішане навчання (це вимагало швидкої адаптації до нових умов і часто призводило до зниження якості освітнього процесу, особливо в перше півріччя 2022 року); руйнування матеріально-технічної бази (багато закладів вищої освіти зазнали значних пошкоджень або були повністю зруйновані). Здобувачі пропускають онлайн- і офлайн-заняття через попередження про повітряний наліт і

загрози артилерійського обстрілу, а також через відключення світла, перерваний доступ до Інтернету та мобільного зв'язку внаслідок бомбардувань. Незважаючи на складні умови праці та проблеми з безпекою, викладачі намагаються дотримуватись навчальних планів. Для цього комбінують теми, зменшують кількість завдань для самостійного навчання, використовують асинхронне навчання – наприклад, публікують відеозаписи занять і навчальні матеріали на онлайн-платформах.

У дослідженні науковців Цибуляк Н., Лопатіної Г., Шевченко Л., Попової А., Сучикової Ю. було проведено опитування за участю 836 учасників із 164 закладів вищої освіти, яке показало, що 37% респондентів стали вимушеними переселенцями внутрішньо (24%) або зовні (13%). У дослідженні було виявлено значні зв'язки між вимушеною міграцією та виснаженням серед викладачів, з помітними відмінностями між зовнішніми мігрантами, внутрішніми мігрантами та немігрантами. Педагогічний персонал, який був змушений мігрувати, демонстрував вищий рівень емоційного виснаження порівняно з колегами, які не були мігрантами. Зовнішні мігранти відчували виснаження енергії, тоді як внутрішні мігранти повідомляли про зниження професійних досягнень. Неадекватна оплата праці, нестабільність соціального забезпечення, підвищена професійна активність, недостатня державна підтримка, тривога, постійний стрес і турбота про свою країну, місто та ЗВО були загальними факторами, що сприяли вигоранню серед усіх груп. Зовнішні мігранти зіткнулися з проблемами соціального захисту, стосунків у колективі та робочого навантаження. Внутрішні мігранти стикалися з труднощами у відновленні професійної діяльності та відчували загострене відчуття небезпеки, особливо для тих, хто проживає на тимчасово окупованих територіях. Отримані результати підкреслюють необхідність цілеспрямованих стратегій підтримки для задоволення унікальних потреб академічного персоналу під час конфлікту та міграції, сприяння їхньому психічному здоров'ю та стійкості на рівнях політиків та університетських адміністраторів під час кризи шляхом впровадження стратегій підтримки та програм, щоб допомогти їм впоратися з викликами та сприяти загальному задоволенню роботою для якісної освіти наступного покоління здобувачів (Цибуляк, 2024).

Зокрема, у дослідженні Ganguly I. та Waldinger F. встановлено що війна має значний вплив на науку в Україні: наукові роботи українських вчених скоротилися приблизно на 10%, приблизно

5% найбільш визначних вчених публікуються за кордоном, 22% провідні заклади вищої освіти мають руйнування фізичного капіталу. Спираючись на економіку науки та інноваційну літературу, автори дослідження виділили три основні канали, через які війни впливають на науку: втрата людського капіталу, знищення фізичного капіталу та скорочення міжнародного наукового співробітництва (Ganguly, 2024).

Проаналізувавши ряд наукових досліджень та спираючись на власний педагогічний досвід, зазначимо основні вектори розвитку вищої освіти в воєнний період:

1. *Цифровізація, інновація, змішане та дистанційне навчання.*

В умовах війни, фізичні заняття часто стають неможливими через безпекові ризики, постійні тривоги та ін. Тому розвиток дистанційної та змішаної освіти стає критично важливим. Освітні заклади активніше використовують онлайн-платформи, цифрові ресурси, інноваційні технології, хмарні сервіси та інструменти для навчання та спілкування зі здобувачами.

2. *Безпека освітнього процесу.*

Забезпечення безпеки здобувачів, викладачів та адміністрації стає найвищим пріоритетом. Це включає як фізичну безпеку, так і психологічну підтримку. ЗВО часто розробляють плани евакуації, будують бомбосховища та надають психологічні послуги для учасників освітнього процесу.

3. *Адаптація навчальних програм.*

У воєнний період навчальні програми мають бути адаптовані під нові умови. З'являються нові спеціальності та напрями, пов'язані з військовими технологіями, медициною, психологією травм, відновленням економіки в післявоєнний час. Важливим є створення гнучких навчальних планів, дозволяючи здобувачам частіше використовувати індивідуальні, персоналізовані графіки, відтерміновувати іспити та навіть змінювати форми навчання залежно від ситуації (Грубі, 2023).

4. *Міжнародна співпраця та мобільність.*

ЗВО часто співпрацюють із закордонними партнерами для обміну здобувачами, викладачами, та надання можливостей дистанційного навчання для тих, хто був вимушений покинути країну. Міжнародна підтримка стає важливим ресурсом для відновлення освітнього процесу та розвитку нових програм (Шевчук, 2022).

5. *Інтеграція здобувачів-переселенців.*

Внутрішньо переміщені особи, зокрема здобувачі та викладачі, стикаються з проблемами адаптації до нових умов навчання та проживання.

ЗВО мають розробляти спеціальні програми для підтримки переселенців, зокрема фінансову допомогу, адаптаційні курси та психологічну підтримку.

6. Відновлення інфраструктури.

Багато закладів освіти страждають від фізичних руйнувань через військові дії. Відновлення освітньої інфраструктури стає ключовим викликом для післявоєнного періоду. Паралельно розвиваються нові ініціативи з модернізації кампусів з урахуванням безпекових вимог.

7. Волонтерська та військова підготовка.

Здобувачі та викладачі все активніше беруть участь у волонтерських проектах, надають підтримку армії та постраждалим. Деякі ЗВО пропонують курси з основ військової справи та тактичної медицини, що стають особливо актуальними в умовах війни.

8. Підтримка ментального здоров'я.

Війна має значний вплив на психологічний стан здобувачів та викладачів. Освітні установи все більше акцентують увагу на психологічній підтримці, створюючи спеціальні програми та ініціативи для збереження ментального здоров'я (Когут, 2022).

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки чітко означила пріоритетні завдання, серед яких – відновлення діяльності закладів вищої освіти, що потерпіли від війни. Для досягнення цієї мети передбачено низку заходів, зокрема, фінансова підтримка закладів, розширення державного замовлення на підготовку кадрів та залучення до цього процесу різних суб'єктів освітнього ринку. Міжнародні організації, зокрема ЮНІСЕФ, активно працюють над розробкою ефективних стратегій для забезпечення доступу до освіти в умовах збройних конфліктів. Їхні пропозиції можуть стати в нагоді для України у пошуку шляхів подолання наслідків війни для освітньої системи.

Неможливо не відзначити і вплив цифровізації на освітній процес в умовах війни. Під час війни технології надають здобувачам і викладачам більший контроль над освітнім контентом і можливість співпрацювати. Діджиталізація освіти уможливило взаємодію між здобувачами, а також між здобувачами і викладачами, яку інакше було б складно досягти в закладах освіти під час війни. З іншого боку, Інтернет, соціальні мережі, програмні додатки, тощо, дозволяють майбутнім фахівцям працювати самостійно з доступом до освітніх платформ, наприклад, коли вони пропускають заняття або онлайн-зустрічі через небезпечні умови у воєнний час. Нещодавні дослідження демонструють тенденцію до впровадження підходу, орієнтованого на здобувача, у освітній процес, де автономія знаходиться у широкому і головному фокусі. Практики автономії здобувачів стають корисними і необхідними у воєнний час і дозволяють визначати свої стратегії, модифікувати і адаптувати завдання або створювати свої власні в умовах, в яких вони живуть в умовах сьогодення. Підсумовуючи, можна сказати, що ідея автономії здобувачів еволюціонує в результаті війни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на безпрецедентні виклики, спричинені війною, українська вища освіта демонструє вражаючу стійкість та здатність до адаптації. Завдяки спільним зусиллям держави, закладів освіти, викладачів та здобувачів, вдається забезпечити безперервність освітнього процесу, адаптувати програми до нових реалій та розвивати нові форми співпраці. Українські та міжнародні освітяни, науковці, волонтери та партнери об'єднали зусилля, аби знайти ефективні шляхи подолання негативних наслідків війни для освіти. Наша країна активно вивчає досвід інших держав, що стикнулися з подібними викликами, та імплементує найкращі практики у власній освітній системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ganguly I., Waldinger F. War and Science in Ukraine. *Entrepreneurship and Innovation Policy and Economics*. 2024. 3(1). 165–188.
2. Грубі Т., Мірошніченко В. Розвиток вищої освіти в умовах війни: виклики сьогодення. 2023. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3799/1/1.6.%20%281%29.pdf>
3. Когут У., Сікора О., Вдовичин Т. Виклики навчання та викладання в умовах війни. *Молодь і ринок*. 2022. № 6 (204). С. 83–88.
4. Цибуляк Н., Лопатіна Г., Шевченко Л., Попова А., Сучикова Ю. Вигорання та міграція професорсько-викладацького складу українських університетів під час війни. *Sage Open*. 2024. 14 (3). DOI:10.1177/21582440241279137
5. Шевчук І.Б., Шевчук А.В. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>
6. Шелевер О., Шевченко І., Квятковська А. Роль неформальної освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 61(2). С. 202–206. DOI:10.32782/2663-6085/2023/61.2.40.

REFERENCES

1. Ganguly I., Waldinger F. (2024). War and Science in Ukraine. *Entrepreneurship and Innovation Policy and Economics*. 3(1). 165–188.
2. Hrubı T., Miroshnichenko V. (2023). Rozvytok vyshchoi osvity v umovakh viiny: vyklyky sohodennia [Development of Higher Education in Wartime: Challenges of the Present]. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3799/1/1.6.%20%281%29.pdf> [in Ukrainian].
3. Kohut U., Sikora O., Vdovychyn T. (2022). Vyklyky navchannia ta vykladannia v umovakh viiny [Challenges of learning and teaching in wartime.]. *Molod i rynek*. № 6 (204). S. 83–88. [in Ukrainian].
4. Tsybuliak N., Lopatina H., Shevchenko L., Popova A., Suchykova Yu. (2024). Vyhoriannia ta mihratsiia profesorsko-vykladatskoho skladu ukrainskykh universytetiv pid chas viiny [Burnout and migration of the teaching staff of Ukrainian universities during the war]. *Sage Open*. 14 (3). DOI: 10.1177/21582440241279137 [in Ukrainian].
5. Shevchuk I.B., Shevchuk A.V. (2022). Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy [Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vypusk 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> [in Ukrainian].
6. Shelever O., Shevchenko I., Kviatkovska A. (2023). Rol neformalnoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [The role of non-formal education in the conditions of martial law in Ukraine]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 61(2). S. 202–206. DOI: 10.32782/2663-6085/2023/61.2.40. [in Ukrainian].